

BERLIKUM, DE HERVORMDE KERK

De in 1779 gebouwde kerk valt in het Friese landschap in het bijzonder op door haar voor Friese begrippen zeer afwijkende vorm, het aantal koepelkerken is in dit gewest te tellen op de vingers van een hand.

Het dorpsbeeld van Berlikum is in 1779 radicaal gewijzigd, want de koepelkerk verving de kerk en toren, waarvan slechts is overgeleverd dat zij gebouwd waren in respectievelijk 1345 en 1375. Deze kerk begon in de zeventiger jaren van de achttiende eeuw vooral aan de noordkant te verzakken, en toen reparatie nogal duur bleek te zijn, heeft grietman Georg Frederick baron thoe Schwartzenberg en Hohenlandsberg aangedrongen op totale nieuwbouw.

Als architect werd aangezocht de oud-stadsbouwmeester van Harlingen, **Willem Douwes**, en deze haalde vermoedelijk een groot deel van zijn inspiratie uit een door de Amsterdammer Simon

Bosboom in 1682 gepubliceerd werk over de bouwkunst. Willem Douwes wist alleen voor de vier kolommen die het dak moeten dragen geen bevredigende oplossing te vinden.'

Tijdens de bouw, in de eerste helft van het jaar 1779, werd de oude kerk in gedeelten gesloopt, men maakte van de afbraak op het kerkhof een soort noodkerk. Van het afbraakmateriaal werd alleen een deel van de oude leibedekking weer gebruikt op de nieuwe kerk, de rest werd verkocht. Al op 22 augustus 1779 werd de nieuwe kerk ingewijd door de plaatselijke predikant Petrus Nota, maar het gehele complex was toen nog niet helemaal voltooid.

Het **interieur** is sinds de bouw nauwelijks gewijzigd en is dan ook erg gaaf bewaard. De preekstoel is van versiering voorzien door Johan Georg Hempel voor de som van f 204-2-0, terwijl Tomas Hendriks het gewone houtwerk voor de kansel leverde voor de som van / 300,-. Opvallend is het zeer grote klankbord, bekroond door een siervaas. Op de kuip staan op de panelen de symbolen van de vier jaargetijden. De bijbellezenaar wordt ondersteund door een fraai gesneden pelikaan.

In het totale interieur vallen de **herebanken** niet erg op. Ze bestaan uit een eigenlijke bank met een soort voorbank. De hoofdbank heeft een rechte overhuiving die rust op dorische zuilen, terwijl op de voorbanken siervazen staan. Twee hiervan dragen een wapen (geblinddoekte neger, vermoedelijk van de familie Van Gelder); een van de voorbanken heeft opengewerkte spijlen met druiven en maiskolven, en op de hoeken festoenen met daarin een klimmende vos, deze bank is vermoedelijk vervaardigd voor de familie Vos. Op een achttiende-eeuwse schetstekening staan deze banken in de Z.W.-hoek van de kerk geplaatst. Later werden ze naar de noordzijde verplaatst.

Aan de balustrade, vlak bij het orgel, hangt een houten **gedenkbord** met afbeeldingen van de oude en de nieuwe kerk en met vermelding van enkele gedenkwaardige feiten uit de geschiedenis van de oude kerk. Bij de restauratie heeft men verschillende gedenksteden die betrekking hebben op de bouw van de nieuwe kerk gemetseld in de muur naast de ingang. Ook heeft hier een plaats

gevonden de oude verweerde steen met de afbeelding van een kerk en een Lam Gods, een voorstelling die men wel in verband brengt met een wapen van Berlikum. De gedenksteden die betrekking hebben op de nieuwbouw van 1779 zijn vervaardigd door de steenhouwers Dirk Embderveld en Jelle Agema.

De restauratie van de kerk heeft bijna acht jaar in beslag genomen, in maart 1980 werd de kerk weer in gebruik genomen. Tijdens de restauratie bleek duidelijk dat bouwmeester Willem Douwes behoorlijk aan deze kerk heeft verdiend: hij was ook houtkoopman en hij leverde het eikenhout voor de kap. Deze kap bevat onnodig veel hout, de constructie had veel lichter uitgevoerd kunnen worden. De kerk kwam tijdens de restauratie nog in het nieuws doordat een groot deel van de zeldzame meervleermuizen die de koepel bewonen omkwam bij het gebruik van schimmelwerende bestrijdingsmiddelen in de kap.

Bij de restauratie kwamen verschillende grafkelders tevoorschijn, sommige daarvan waren ook al aanwezig in de oude kerk. De **zerken** zijn voor een deel in de buurt van de preekstoel gelegd.

Hierbij is ook de zerk die eens het graf dekde van de moeder van Peter Stuyvesant, de man die lange jaren Nieuw Amsterdam, het latere New York, heeft bestuurd en wiens vader van 1622 tot 1634 predikant was van Berlikum. De grote kroonluchter is voor een groot deel betaald door de architect en de aannemers en het midden van de kerk is bij de restauratie voorzien van net iets te moderne stoelen, hetzelfde kan trouwens gezegd worden van de verlichting van de koepel, een verlichting die eigenlijk afbreuk doet aan het zo fraaie geheel.

Het orgel

Het orgel uit de oude kerk werd in 1779 voor f 75,- verkocht aan een timmerman uit Stiens. De Leidse orgelmaker **Johannes Mittenreyter** kreeg de opdracht een nieuw orgel te maken. Het werd een een-

klaviers instrument met aangehangen pedaal en hij bouwde het voor de som van f 2925-15-0. Johannes Schadde maakte het lofwerk aan de kas voor f 420,- en in 1780 werd het orgel opgeleverd. Omdat Mittenreyter niet bepaald gunstig woonde om het orgel te onderhouden, werd dit onderhoud opgedragen aan J. Spoormans uit Franeker.

Tot 1854 bleef het orgel praktisch ongewijzigd, maar in dat jaar bouwde W. Hardorff het orgel uit tot een twee-klaviers instrument. Hiervoor werd de middentoren voorzien van een uitbouw. In 1929 voorzag de firma Van Dam het orgel van een vrij pedaal op een pneumatische lade en het bovenwerk kreeg een zwelkast. Ook in 1949 werd er nog aan het orgel gewerkt, de Firma Reil veranderde het orgel toen in een wat neo-barokke trant. Door al deze wijzigingen was van het klankideaal van Mittenreyter nog maar weinig over, het was min of meer een te groot orgel in een te kleine kast.

Bij de laatste restauratie stond men voor de keus het orgel te conserveren in de toestand van 1854 of terug te restaureren naar de situatie van 1780. Omdat er van Mittenreyter maar weinig werk in oorspronkelijke vorm bewaard gebleven is koos men voor het laatste. De firma Reil in Heerde heeft deze reconstructie zorgvuldig uitgevoerd: Het klavier, het pedaal, de registerknoppen en ook de verdwenen registers zijn allemaal naar Mittenreytervoorbeelden nieuw vervaardigd, de kast kon ook weer hersteld en van de oude kleur voorzien worden. De dispositie is nu weer dezelfde als die van 1780:

Prestant 8'	Super Octaaf 2'
Prestant 18' discant	Gemshoorn 2'
Holpijp 8'	Flageolet 1'
Ouintadena 8'	Cornet 4 sterk discant
Octaaf 4'	Mixtuur 4-6 sterk
Roerfluit 4'	Trompet 8', bas en discant
Quint 3'	Dulciaan 8'

Het pedaal is aangehangen en het klavier loopt van C tot f''

L.K. van der Meer
1981

Literatuur:

- Petrus Nola, Tweetal van kerkelijke Leerredenen, gehouden bij de inwijding van de nieuwe kerk en bij de inwijding van het orgel Franeker 1781.
- Hypotheekboek van Menaldumadeel, O 22. (Rijksarchief Leeuwarden)
- S. ten Hoeve, Friese preekstoelen. Leeuwarden 1980.
- O. Santema e.o., Skiednis fan Menameradiel. Liouwert 1972.
- D.J. van der Meer. Graftschriften tussen Flie en Lauwers, deel IV Menaldumadeel. Leeuwarden 1959.